

CREATIVITATEA PERPETUĂ A LUI NICOLAE BILEȚCHI

Într-o interpretare care s-a dorit exigentă și necruțătoare față de compromisurile criticii literare est-prutene în favoarea stereotipurilor esteticii „realismului socialist” din epoca totalitarismului comunist și pe care am încredințat-o tiparului în „Revistă de lingvistică și știință literară” (2009, nr. 1-2, p. 8-12), ulterior inserând-o în volumul nostru *Cărțile din noi* (2011, p. 205-212), am evidențiat câteva jaloane ale primenirii modului de a înțelege literatura și de a o analiza la nivelul presupus de schimbările/înnoirile generate de etapa contemporană, de după 1985 și, îndeosebi, de după 1991, a procesului literar. Debarasarea lui Nicolae Bilețchi de viziunea preponderent politică asupra fenomenului literar, evidentă în blamarea de către cercetător a sintagmei „din perspectivă revoluționară” din definiția „metodei de creație” realist-socialiste și în alte asemenea gesturi, precum și concluzia Domniei Sale că în prezent „se impune o triere strictă a valorilor, o explicare... a realizărilor și pierderilor literaturii pe întreg parcursul cât a durat regimul totalitar” constituie, cu siguranță, o dovadă a revenirii exegetului la normalitate. Am încercat să demonstrăm caracterul creator al analizelor critice bilețchiene prin referințe concrete la o seamă de opere ale distinsului poet, prozator și publicist Nicolai Costenco.

Timpul trece, cartea *Analize și sinteze critice* a lui Nicolae Bilețchi (2007) rămâne oarecum în afara atenției colegilor exegeți și ni se pare că e absolut necesară o revenire sau, mai exact, o continuare a evidențierii contribuțiilor Domniei Sale la interpretarea justă, pe alocuri chiar profundă, a unor opere literare meritorii ale lui Alexei Marinat și ale lui Mihail Gh. Cibotaru, spre deosebire de operele tributare ideologiei comuniste sau realizate sub nivelul capacităților lor creatoare. Diagnosticând de cele mai multe ori corect reușitele și minusurile romanelor, schițelor și comediilor primului autor, Nicolae Bilețchi nu se aventurează să recomande pentru o eventuală reeditare nici măcar romanul *Urme pe prag*, axat pe un conflict de o actualitate stringentă (la ora apariției, 1966) și atestând o cutezanță a abordării acestuia nemaîntâlnită la alți scriitori est-pruteni ai timpului, și trece direct (pe deplin îndreptățit) la analiza operelor publicistice ale scriitorului din epoca mișcării noastre de renaștere națională. Acum Alexei Marinat „luptă înflăcărat pentru limbă (română – I.C.), alfabet (latin – I.C.), tricolor, istorie (a românilor – I.C.), alte attribute ale ființei noastre” (p. 223-224). În articolele și eseurile axate pe aceste probleme stringente ale epocii „cuvântul lui e direct, precis, convingător, cu priză sigură la cititorul avid de dreptate și de adevăr” (p. 234). Și nu e de mirare concluzia exegetului că „izbânda cea mai mare a scriitorului în acest timp e editarea, în 1999, în volum aparte, a jurnalului *Eu și lumea...*” (*Ibidem*).

Același spirit de discernământ al exegetului descoperim în portretul de creație al lui Mihail Gh. Cibotaru. Cercetătorul face o analiză competentă a nuvelisticii acestuia, evidențiind câteva dintre piscurile ei autentice (*Întâlnirea de dincolo de moarte, Șobolanii, Durerea liniștii, Semaforul* ș.a.) și – fapt deosebit de important – se referă succint, dar cu o pătrundere sigură în esența lucrării, la romanul *Eclipsa*. Acesta a fost publicat în revista „Basarabia” încă în 1990 (nr. 9-10), iar în volum aparte în 2005. Cu toate deficiențele de difuzare a presei și a cărții, el ar fi putut ajunge la 2-3-4 cercetători literari, dar... a fost observat de un singur exeget (inițial în revista „Limba Română”, 2006, nr. 4-6, p. 332-334), apoi în cartea acestuia *Salahorind...* (Chișinău, Ed. Phoenix, 2008, p. 103-110). Fără să-și fi propus o analiză amănunțită și multiaspectuală a romanului în cauză, Nicolae Bilețchi relevă din capul locului că în paginile lui „nu vom mai întâlni atitudinile conciliatoare ori notele atenuante de tipul: «Eu pot înțelege grăbirea, la vremea sa, a procesului de colectivizare... Atunci se hotăra cine pe cine, era vorba de lupta de clasă, de necesitatea de a înșenunchea dușmanul...»” (*Îndrăzneala*), atât de des atestate în lucrările precedente. Scriitorul încetează, de asemenea, să mai creadă în forța de regenerare a socialismului, renunță la personajul comunist cu față umană, împinge pe planul doi maniera sămănătoristă de relatare în favoarea unui realism dur, impregnat de accente existențialiste ori cu vibrații trăiriste; despre romanul *Eclipsa* Nicolae Bilețchi notează fugitiv și fragmentar, însă conform adevărului: „Tablourile foametei, ale deportărilor, ale socialismului totalitarist sunt de un realism dur de esență existențialistă, uneori despuiat până la naturalism, dar punctat totuși de niște observații critice sănătoase ori de niște licențe lirico-elegiace judicioase” (p. 279-280). Încă mai succint vorbește exegetul despre romanul *Vijelia*, publicat în revista „Basarabia” în 1993. Or, mai cu seamă aceste ultime două opere ale scriitorului – *Eclipsa* și *Vijelia* – merită să fie analizate minuțios, mediatizate intens și în cele din urmă editate/reeditate ca să devină un bun al cititorului contemporan.

Analizele și sintezele critice atestă disponibilitatea lui Nicolae Bilețchi pentru abordarea literaturii complicate, cu mijloace adecvate, cu un instrumentar critic pe potrivă.

Concluzia aceasta ni se pare cu atât mai justificată, cu cât e consolidată temeinic de unele eseuri critico-literare publicate de exeget după apariția cărții sale din 2007.

Eseul *Casa* („Revistă de lingvistică și știință literară”, 2009, nr. 5-6, p. 98-109) este o meditație a lui Nicolae Bilețchi despre casă ca locaș de trai al omului, cămin al sufletului acestuia, până la urmă – ca element al trăinicieii familiei și neamului. Autorul dovedește o inspirată îndemânare de a lua în dezbatere probleme de etică tradițională a țăranului care, vorba ceea, are casă și masă (ori – se întâmplă – n-are nici masă, nici casă), are (sau nu are) șapte ani de acasă, până ajunge să cugete la semnificația noțiunii „casă de piatră” și a dictonului „Fie pâinea cât de rea, tot mai bună-n țara mea”. Remarcabilă este permanenta referință a autorului la poeme, nuvele, drame și romane întemeiate pe simboluri și metafore ale *casei* în diferitele semnificații ale acestei noțiuni: *Casă în Bugeac* de Pavel Boțu, *Casa părintească nu se vinde* de Grigore Vieru, *Casa mare*

și *Povara bunătații noastre* de Ion Druță, *Priveghiul mărginașului* de Vasile Vasilache, *Ignat și Ana* și *Acasă* de Vladimir Beșleagă. Pe ici-colo textul beneficiază de maxime și aprecieri ingenioase referitoare la simbolul *casei*, datorate lui Martin Heidegger, Mircea Eliade, Lucian Blaga, Tudor Vianu... Îndeosebi ni se par importante și incitante reflecțiile eseistului despre fenomenul migrației oamenilor noștri peste hotare, generator al atâtor probleme de ordin moral și – mai larg – social, ajungând „la împuținarea sentimentului național, la degradarea personalității, la demolarea societății” (p. 108). Autorul simte și nu pregetă să ne spună și nouă că „cu cât înaintăm în timp, cu atât problemele plecării (oamenilor noștri – *I.C.*) de acasă în străinătate, în loc să se diminueze, își sporesc gravitatea, ajungând să acapareze zone care s-ar părea a fi de neatins” (*Ibidem*). Demnă de apreciat (și de încurajat) este meditația cu care Nicolae Bilețchi își încheie această intervenție eseistică și critico-literară totodată: „Casa – locaș de trai și casa – cămin al sufletului... Noțiunile acestea, care veacuri de-a rândul ne-au încălzit – la propriu și la figurat – sufletul, în jurul cărora veacuri de-a rândul – când mai liric, când mai dramatic – am meditat, ne pun azi în fața unor probleme deosebit de grave. Literatura, cu mijloacele ei specifice, în momentele prielnice, ... ar avea încă multe de spus...” (p. 109).

Și mai incitant ni se pare un alt eseu al lui Nicolae Bilețchi, „*Car frumos cu patru boi*” sau *tradiție și inovație între farmecul modelului și pericolul demodării* („Philologia”, 2011, nr. 1-2, p. 76-90). Bineînțeles, „icoana sfântă din trecut a carului cu boi pare a fi incompatibilă cu prezentul”, dar cercetătorul observă judicios că melodia superbului cântec lasă „ca și textul” lui, „niște subtexte latente și înțelesuri nedescifrate” (p. 77) și arată că „anume aceste calități latente țin viu interesul pentru romanța seculară, considerată azi, în forma ei naturală, depășită de timp, dar totuși prin ceva solicitată de sufletul contemporanului nostru” (p. 78).

Prea bine, dar „revoluția din octombrie 1917 a fost declarată piatră de hotar în evoluția omenirii. Personalitatea umană a fost botezată om nou. Literatura urma să înceapă și ea pe un teren cu totul nou”, drept care „construcțiile literare acum urmau să fie ridicate nu pe un fundament trainic, care trebuie să fie acel clasic, ci de-a dreptul pe nisip, avându-se o deosebită grijă ca edificiul prezentului să arate atractiv, de unde și tendința scriitorilor de a polei realitatea” (p. 81). Mai mult, „legătura dintre valorile clasice și procesul literar din prezent era înfățișată ca fiind periculoasă” (p. 84).

În contextul antagonismului dintre vechi și nou, trecut și prezent, clasici și contemporani, Nicolae Bilețchi ajunge – firesc – să se pronunțe asupra unei situații concrete, apărute în literatura română contemporană din Republica Moldova, anume la faptul că „pe la începutul anilor optzeci ai secolului al XX-lea în viața literară din republică apar tineri care, prin viziunea lor proaspătă, prin caligrafia inedită a scrisului, prin refuzul a tot ce constituia deprindere mult prea înrădăcinată ori obișnuiță de-a dreptul învechită, vădeau că ei, în raport cu scriitorii precedenți, sunt alții... Pentru ei lumea nu reprezenta un tablou unitar, ci unul fragmentar, contactul cu ea nu era unul direct, frontal, ci, după o expresie precisă a lui Grigore Chiper, «abia tangibil»” (p. 86). Natural să se fi produs o atare schimbare. „Prin refuzul mioriticismului mult prea încetățenit

și a baladescului mult prea obositor de atâta folosire, prin respingerea metaforismului prețios și afectat, pe de o parte, și prin încercarea de a elibera versul de tot ce îl încătușa, prin apelul îndrăzneț la onirism și intertextualism, pe de alta, acești tineri se vroiau o generație care ar imprima literaturii o nouă față” (*Ibidem*).

Ce poate fi mai ușor de înțeles, mai lesne de acceptat și mai demn de apreciat decât un progres al gândirii și simțirii omenești la o altă etapă a evoluției societății și, drept urmare, al expresiei artistice a realității în continuă dezvoltare?

Nu ne putem permite reproducerea literală a tuturor cotloanelor textului bilețchian – cu căutarea echilibrului între tradiție și inovație, cu refuzul postmoderniștilor noștri de a participa la o enciclopedie alcătuită odinioară de Grigore Vieru, cu decretarea aceleiași Grigore Vieru ca scriitor „depășit cu totul” și cu evidențierea de către Nicolae Manolescu în *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură* doar a câtorva exemple de scriitori basarabeni autentici –, ci transcriem concluzia colegului Bilețchi că „sub aspectul conlucrării tradiției și inovației literatura din spațiul basarabean continuă să se zbată între farmecul modelului autentic și tristul pericol al prezentării lui în forma demodată ori completamente greșită” (p. 90).

E o concluzie deloc liniștitoare, de vreme ce îndărătul sfidării operelor tributare gândirii totalitariste și expresiei proletcultiste o parte a scriitorilor tineri, chiar trecuți de șaiszeci de ani, bombardează potențialii cititori cu pagini suprasaturate de sex și de cuvinte și expresii licențioase, de parcă n-ar avea alt ideal în viață decât dorința de a surpa temeliile morale sănătoase ale poporului și de a urâți cât mai mult limba română, împetriștând-o cu obscenități de tot soiul, inclusiv rusești și englezești. Eventualilor noștri oponenți le-am lămuri, la o adică, fără vreo sinchiseală că Ion Creangă, de exemplu, a închipuit cele două povești „corosive” de dragul înveselirii boierilor junimiști după banchetele tradiționale și, dacă ne-ar fi lăsat numai aceste „opere”, l-am cunoaște doar atât cât vor fi cunoscuți autorii contemporani de anecdote licențioase. Adevăratul Creangă e în *Amințiri*, în *Povești* și-n *Moș Nichifor Coțcariul*, în care spune totul despre relațiile protagonistului nuvelei cu jupâneșica Malca fără să spună cel puțin un cuvânt obscen.

Oricum, „*Car frumos cu patru boi*”... este un eseu în care Nicolae Bilețchi meditează cu îndrăzneală și serios asupra unui aspect deloc neglijabil al relației dintre tradiție și inovație în literatură.

Dintre publicațiile propriu-zis critico-literare, semnate de colegul Bilețchi în anii din urmă, se remarcă articolul *Lidia Istrati. Odiseea și osânda căutării de sine* („Revistă de lingvistică și știință literară”, 2009, nr. 3-4, p. 9-18).

E, în esență, un portret de creație al scriitoarei, și exegetul se simte liber atunci când se referă la cărțile *Nica* și *Tot mai departe...*, în care Lidia Istrati abordează proza de tip tradiționalist, realist. Aici Domnia Sa emite opinii corecte și sigure, trage concluzii serioase și bine întemeiate, fără chiar să utilizeze în vreun fel exegezele la temă ale cercetătorilor anteriori ai operelor kolegei scriitoare. Întrucâtva expeditiv, de aceea mai

puțin convingător se prezintă Nicolae Bilețchi când porcede la analiza romanului *Goană după vânt*, construit pe fapte „puse să lumineze interiorul uman, să determine destinul, să orienteze sau să dezorienteze pornirile sufletești”, după cum specifică exegetul însuși. În cazul acestei opere afirmațiile sale critico-literare nu sunt la fel de multe și de elocvente, de aceea autorul nu-i poate servi cititorului o idee veridică despre specificitatea tranșantă a operei de vârf a Lidiei Istrati. Cercetătorul vorbește în linii mari just despre locul Nicăi în centrul universului supus investigației, despre destinul ei într-o lume bântuită de haos și lipsită de moralitate, relevă un fragment esențial din dialogul protagonistei cu Autorul, subliniază că romanului îi e caracteristică „multitudinea punctelor de vedere: autorul, Nica, academicianul, poetul, țăranul, Nelu-Ionelu, savanți și literați autohtoni (Dorohov, Verderevschi, Druță, Beșleagă), autorități științifice străine (Darwin, Vernadski, Morgan ș.a.), care conduc la o idee de existență umană diversă și bogată” (p. 16). În fine, cercetătorul pune accentul pe situația-cheie în care s-a pomenit protagonista romanului, una în care „mediul nu poate fi nici schimbat, nici suportat” și de aceea a fost nevoie de „o discuție între Dumnezeu și Satan, în care destinul omului mic devine până la urmă obiectul unui simpozion în problemele existenței” (*Ibidem*), fapt menit să sugereze ceva deosebit de grav și important în cazul situației abordate de scriitoare.

Chiar dacă întrucâtva lacunară, analiza romanului *Goană după vânt* depune mărturie concludentă capacității lui Nicolae Bilețchi de a-și fi perfecționat instrumentarul critico-literar când a venit timpul să se pronunțe asupra unor opere de o complexitate sporită, faptul acesta adevărind creativitatea perpetuă a lui Nicolae Bilețchi și după acele *Analize și sinteze critice*, despre care am vorbit anterior.

Ion Ciocanu
Institutul de Filologie
(Chișinău)